ности инвестиционной и инновационной деятельности предприятия / Э.И. Крылов, В.М. Власова, И.В. Журавкова. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 608 с. 9. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Л.: Видавн. центр Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2001. – 607 с. 10. Кузнєцова Л. Структурні зміни у промисловості України: критерії прогресивності / Л. Кузнєцова //Економіст. – 2005. – № 8. – С. 50–55. 11. Лукашевич В.М. Глоба листика. – Львів: "Новий світ – 2000" – 2004. – С.13-16. 12. Мазур І.І., Радіца О. Протидія корупції у системі регулювання підприємницької діяльності в Україні/ Мазур І.І., Радіца О. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка серія "Економіка", № 124/125, 2011. – С.57-60. 13. Макаренко І.О. Механізми фінансової стабілізації підприємств в ринкових умовах / І.О. 13. Макаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1 (55). – С. 31–37. 14. Мельниченко О. А. Інтенсифікація інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки та її вплив на рівень добробуту населення України / О. А. Мельниченко // Інноваційні моделі та механізми української економіки в умовах глобалізації : тези міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 квітня 2010 р.). – Х. : Видво ПВНЗ ХІЕРВМ, 2010. – С. 97–99. 15. Павлов К. В. Инвестиции и инновации интенсивного и экстенсивного типа: макроэкономический подход / К. В. Павлов // Вісник економічної науки України. – 2009. – № 2. – С. 101–108. 16. Панасюк Б. Деякі підходи до прогнозування науково-технологічної та інноваційної сфер / Б. Панасюк // Економіка України. – 2003. – № 3. – С. 10–20. 17. Пахомов Ю.Н. Глобализация в контексте новых инвестиционных возможностей и новых рисков // Глобалізація інвестиційних процесів та фінансова безпека України: Матер. міжн. наук.-практ. конф. Київ, 27 червня 2001. / Міжвідом. коміс. з питань фін. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2001. – 144 с. 18. Притикіна О.Л., Стасюк Ю.М., Щипанова О.В. Інноваційна політика України та інтеграція до ЄС // Фінанси України. – 2005. – №5. С.36-43. 19. Савченко Т.В. Уточнення економічного змісту й особливостей глобалізації // Фінанси України. – 2008. – №7. – С. 20-26, с.26. 20. Слюсаренко О.А. Инновационная активность в Украине: состояние и проблемы развития / О.А. Слюсаренко // Инновации. – 2007. – № 8(106). – С. 8–13. 21. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів // Інвестиції та інноваційний розвиток: науково-практичний бюлетень. – 2009. – № 3 (6). – С. 2. 22. Стукало Н.В. Глобалізація та розвиток фінансової системи України // Фінанси України. – 2005. – №5. – С. 29-35. 23. Шевченко С.Ю. Економічна сутність інвестицій та інвестиційної діяльності / С.Ю. Шевченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 1. – С. 7–10.

Надійшла до редколегії 15.12.11

УДК 658.15

В. Вірченко, канд. екон. наук, доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В СИСТЕМІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Стаття присвячена аналізу сутності і ролі інтелектуального капіталу в системі антикризового управління підприємством. Досліджено зміст, види та значення кризи у розвитку складних нерівноважних систем. Розглянуто підходи до визначення сутності, форми, завдання та принципи антикризового управління. Проаналізовано зміст та структуру інтелектуального капіталу, його значення у антикризовому управлінні.

Ключові слова: криза, інтелектуальний капітал, антикризове управління, синергетика.

Статья посвящена анализу сущности и роли интеллектуального капитала в системе антикризисного управления предприятием. Исследовано содержание, виды и значения кризиса в развитии сложных неравновесных систем. Рассмотрены подходы к определению сущности, формы, цели и принципы антикризисного управления. Проанализированы сущность и структура интеллектуального капитала, его значения в антикризисном управлении.

Ключевые слова: кризис, интеллектуальный капитал, антикризисное управление, синергетика.

Article is devoted to analysis of nature and role of intellectual capital in system of crisis management of enterprises. Essence, forms and significance of crisis in process of development of difficult nonequilibrium systems are investigated. Theoretical approaches to definition of the nature of crisis management, forms, objectives and principles of crisis management are considered. The essence and structure of the intellectual capital, its significance in crisis management are analyzed.

Keywords: crisis, intellectual capital, crisis management, synergetics.

З часу здобуття незалежності України минуло 20 років, а вітчизняна економіка все ще продовжує страждати від неефективної структури, періодичного наростання кризових тенденцій, браку інновацій, низької платоспроможності населення. При цьому важливим фактором, який продовжує здійснювати негативний вплив на економіку України, залишається незадовільний фінансовий стан значної частини вітчизняних підприємств, які відзначаються низькою платоспроможністю та фінансовою стійкістю.

У порівнянні з кінцем XX століття, економічне середовище зазнало фундаментальних змін під впливом глобалізації, інтернаціоналізації економічної діяльності і посилення конкуренції. Висока волатильність середовища, економічна невизначеність, інфляційні явища, низька платіжна дисципліна, високий рівень ризиків, що супроводжують діяльність підприємств, а також вплив цілої низки як внутрішніх так і екзогенних чинників не дозволяють реалізувати наявний в Україні науково-технічний та виробничий потенціал.

Боротьба із наслідками світової фінансової кризи вимагає стабілізації національної економіки, активного стимулювання економічного зростання і переорієнтації суб'єктів господарювання на використання новітніх досягнень у галузі управління фінансово-господарською діяльністю, а також у сфері організації бізнес-процесів. Важливим фактором конкурентоспроможності підприємства на сучасному етапі розвитку економічних відносин є ефективний фінансовий менеджмент, принциповою складовою якого є система антикризового управління. В умовах вітчизняної економіки оптимізація діяльності підприємств вимагає вирішення цілого комплексу проблем, однією з найбільш актуальних на сьогодні є проблема забезпечення фінансової стійкості та рівноваги підприємств в умовах невизначеності та нестійкості економічного середовища. На сьогодні проблема запровадження антикризового управління на підприємствах набуває особливою ваги, оскільки за даними Державного департаменту з питань банкрутства станом на 1 лютого 2011 р. в Україні було розпочато провадження у справах про банкрутство 14 265 підприємств.

У зв'язку з цим виникає потреба дослідження шляхів протидії кризовим явищам на підприємствах, забезпечення і підтримки на належному рівні їх фінансово-господарського стану як основи розширеного відтворення національного господарства і підвищення економічної безпеки як окремих підприємств, так і економіки в цілому. При цьому, поглибленого аналізу потребують складові антикризового управління – система прогнозування банкрутства, джерела фінансування антикризових заходів, форми санації підприємства.

Зміст, методика та механізм антикризового управління були широко висвітлені в економічній літературі. Належне місце в розробці даної наукової тематики займають праці Е. Альтмана, Р. Брейлі, В. Шарпа, К. Майлса, Р. Тафлера Д. Робертсона, І. Ансоффа, І.П. Градова, А.Г. Грязнової, Г.П. Іванова, В.І. Кошкіна, І.О. Бланка, О.О. Терещенко, Л.О. Лігоненко, А.Д. Чернявського та інших. Водночас, питання, пов'язані із дослідженням ролі інтелектуального капіталу в системі антикризового управління підприємством, на наш погляд, вивчені та висвітлені недостатньо.

Мета даної статті полягає у дослідженні змісту та специфіки застосу

© Вірченко В., 2012

системи антикризового управління підприємством з метою уникнення банкрутства. Завдання дослідження підпорядковані досягненню поставленої мети і спрямовані на обґрунтування необхідності та вивчення сутності і принципів антикризового управління; дослідження завдань та складових антикризового управління; аналіз сутності, структури інтелектуального капіталу та його ролі в реалізації стратегії антикризового управління підприємством.

Криза відіграє важливу роль у розвитку складних відкритих нерівноважних систем. Перехід системи до якісно нового стану відбувається саме після досягнення нею кризового стану. У 1977 р. засновник синергетики Герман Хакен у своїй праці "Синергетика" дослідив зміст та особливості процесів самоорганізації, утворення, підтримки і розпаду структур в складних відритих системах. Універсальний та міждисциплінарний характер синергетики як науки, що вивчає розвиток складних відкритих систем, дозволяє використовувати її концептуальний каркас для аналізу специфіки та значення кризових явищ на підприємстві. На противагу класичним постулатам фізики, що передбачають детерміністичний і лінійний характер динамічних процесів, а також зворотній у часі характер дії законів, синергетика пропонує принципово новий підхід до дослідження розвитку відкритих систем. На думку прихильників даної науки, в розвитку складних систем переважають нелінійні та незворотні процеси, що обумовлює можливість спонтанного виникнення нових структур в нерівноважних умовах, які забезпечують перехід системи на новий ступінь розвитку і до якісно нового стану.

У розвитку відкритих складних систем в рамках синергетики розрізняють два етапи. Перший стаціонарний етап характеризується відносною незмінністю, протягом цього етапу не відбувається принципових якісних зміни в стані системи. Процес еволюції системи є жорстко детермінованим, а її майбутні стани є прогнозованими, якщо виявлена загальна тенденція розвитку. Проте перебування системи в стаціонарному стані вимагає протікання певних внутрішніх процесів та її взаємодій із зовнішнім середовищем, що дозволяють системі підтримувати стійку внутрішню рівновагу [6, с.234].

Під впливом зовнішніх чинників (флуктуацій) або внаслідок розвитку внутрішніх протиріч система виходить із стаціонарного стану і у її розвитку настає новий кризовий етап, що характеризується порушенням внутрішньої рівноваги. Кризовий стан зумовлює зниження ефективності функціонування системи внаслідок чого вона починає втрачати енергію. Період, коли система переходить на кризовий етап має назву "критичної точки" розвитку. Із кризового стану система може вийти лише в один із двох якісно нових рівноважних станів: деструктивний, коли у системі знижується рівень впорядкованості; конструктивний, коли система переходить у якісно новий стійкий стан із більш високим рівнем організації, аніж у попередньому стаціонарному стані.

Період, коли виникають два потенційно можливих напрямки виходу системи з кризового стану отримав назву "точки біфуркації". Таким чином, знаходячись між двома точками біфуркації система розвивається закономірно, а коли система наближається до точки біфуркації, на її подальший розвиток починають істотно впливати чинники (флуктуації), що і визначають напрямок виходу системи з кризового стану. При переході на кризовий етап закінчується прогнозований еволюційний розвиток системи, що притаманний стаціонарному етапу. Починає панувати невизначеність і вирішального значення набуває відкритість системи, її взаємодія із зовнішнім середовищем, звідки надходить енергія, яка живить систему і дозволяє їй вийти з кризи. Відкрита система, що знаходиться у кризовому стані, отримує енергію із зовнішніх, а іноді і внутрішніх джерел. Якщо величина енергії, що надходить, є меншою за втрати енергії усередині системи, то вихід із кризи відбудеться деструктивним шляхом через повне або часткове руйнування впорядкованого стану системи і збільшення рівня ентропії. Водночас, якщо величина енергії, що надходить, є більшою за втрати енергії усередині системи, система виходить із кризи конструктивним шляхом і переходить до якісно нового стану з більш високим рівнем організації. Конструктивний шлях виходу з кризи стає можливим завдяки тому, що старі елементи системи можуть руйнуватися, а нові – виникати. У цьому проявляється здатність складної системи до самоорганізації. Нові елементи, разом із вже існуючими, починають ефективно функціонувати у рамках системи як єдине ціле внаслідок чого утворюється новий рівноважний стан, а система переходить до якісного нового стану. Оскільки на вибір шляху виходу із кризи впливають фактори зовнішнього середовища, вихід системи з кризи носить випадковий, непередбачуваний характер і унеможливлює точне прогнозування майбутнього системи на основі аналізу тенденцій, які спостерігалися на попередньому стаціонарному етапі розвитку [5, с.163].

На нашу думку, кризу можна визначити як стан, у якому перебуває складна відкрита система, що характеризується зниженням ефективності її функціонування внаслідок прояву суперечностей і обумовлює необхідність зміни внутрішньої будови (структури) системи з метою уникнення ліквідації і переходу до якісно нового стану з більш високим рівнем організації.

У розвитку кризи умовно можна виділити чотири стадії: I стадія, коли відбувається зародження причин кризового стану але зовнішніх ознак кризи не спостерігається; II стадія, коли кризові тенденції знаходять прояв, а також знижується ефективність функціонування системи внаслідок внутрішніх суперечностей або впливу зовнішніх чинників; III стадія, коли система опиняється перед вибором шляху виходу із кризового стану; IV стадія, коли точка біфуркації пройдені і система рухається деструктивним або конструктивним шляхом в напрямку виходу із кризового стану. З точки зору управління системою, кожен етап має свої особливості. На I стадії уникнути ускладнень найлегше, для цього необхідно здійснити лише поверхневі зміни у організаційній структурі системи, що забезпечить перехід до якісно нового стану. Водночас, умовою успішного виходу з кризи на цьому етапі є точне прогнозування кризових тенденцій, що іноді зробити дуже важко. На II стадії, коли криза проявила себе у повній мірі, необхідно вжити заходів з метою недопущення подальшого погіршення ситуації і зниження ефективності функціонування системи до рівня, який робить неможливим її подальше існування. На III стадії необхідно з усією відповідальністю підійти до вибору стратегії і напрямку виходу із кризи, оскільки після проходження точки біфуркації змінити щось буде вже неможливо. На IV стадії основним завданням є максимальне скорочення часу реалізації відповідної стратегії із досягненням передбачених нею цілей.

Слід зауважити, що значення кризи полягає у тому, що лише через досягнення кризового стану відкрита система може досягти нового якісного стану і вищого рівня організації, що забезпечує її адаптацію до мінливого зовнішнього середовища і підвищення ефективності її функціонування. Водночас, криза перериває стаціонарний еволюційний і прогнозований шлях розвитку, внаслідок чого подальший її розвиток стає не прогнозованим. Серед функції кризи варто виділити наступні: 1. забезпечення природного відбору і ліквідації низько

ефективних систем; 2. забезпечення раціонального використання ресурсів зовнішнього середовища; 3. виявлення внутрішніх суперечностей системи; 4. виявлення низько ефективних складових системи; 4. створення передумов для зміни внутрішньої будови системи за рахунок ліквідації старих і уведення до її складу нових елементів; 5. стимулювання систем до постійного підвищення рівня організації і ефективності функціонування; 6. відновлення стійкості "рівноваги" системи і прискорення її розвитку; 7. створення можливостей для реалізації нових стратегій управління системою і посилення ii конкурентних переваг.

Кризи можуть бути класифіковані наступним чином:

За джерелами – на системні, які зумовлюються внутрішніми суперечностями, та циклічні які визначаються періодичними коливаннями економічної кон'юнктури, зумовленими зовнішніми факторами.

За масштабами – на локальні, регіональні, національні та світові. За тривалістю – на короткострокові, середньострокові та довгострокові. За об'єктом – на соціальні, економічні, фінансові, технологічні, організаційні, політичні тощо.

За наслідками – на конструктивні, що завершуються переходом до якісно нового стану з більш високим рівнем організації, та деструктивні, внаслідок яких відбувається деградація або розпад системи.

За можливістю прогнозування – на передбачувані (прогнозовані) та непередбачувані. За формою прояву – на явні (відкриті) та латентні (приховані). За впливом на систему – на глибокі (загальні), які здійснюють значний негативний вплив на усю систему і суттєво знижують ефективність її функціонування, та поверхневі (фрагментарні), які зачіпають лише окремі елементи системи, не створюють загрози її існуванню, проте можуть спричинити ускладнення у майбутньому.

За можливістю впливу на розгортання кризових тенденцій – на контрольовані та неконтрольовані. За можливістю адаптації системи до кризових тенденцій – на збалансовані та незбалансовані, до яких важко адаптуватися, оскільки кризові тенденції постійно змінюють форму та напрямок руху.

Незважаючи на важливе значення кризи у розвитку системи, збіг несприятливих обставин, невірно обрана стратегія, методика й інструментарій антикризових заходів може зумовити деструктивний шлях виходу із кризи, що закінчиться незворотною руйнацією і припиненням функціонування системи. Завдяки цьому, принциповий вплив на швидкість та результативність подолання кризових явищ здійснює обрана стратегія виходу із кризи, що є складовою системи антикризового управління. Зміст та принципи антикризового управління були широко висвітлені в економічній літературі.

На думку А. Синягіна, антикризове управління – це система оперативних заходів по реформуванню усіх систем управління з урахуванням можливих фінансових та інших ризиків. Водночас, А. Градов зазначає, що антикризове управління – це система заходів щодо запобігання серйозних ускладнень в діяльності підприємства, які спрямовані на забезпечення його стабільного, успішного господарювання, а також розширеного відтворення. С. Беляєв визначає антикризове управління як сукупність форм і методів реалізації антикризових процедур на підприємстві. Є. Коротков зазначає, що антикризове управління – це управління, що має на меті попередження або пом'якшення кризи, а також забезпечення виходу підприємства із кризового стану з мінімальними втратами [1, с.70-71].

Б. Патерсон визначає антикризове управління як програму заходів, що мають бути реалізовані негайно при настанні кризових ситуацій. Й. Мітроф стверджує, що антикризове управління є послідовною взаємозалежною оцінкою різних видів криз і факторів, які можуть нести загрозу підприємству. На думку, Т. Уоллеса антикризове управління є системою заходів щодо ліквідації кризових явищ, мінімізації збитків підприємства і відновлення його конкурентоспроможності. К. Хамфріс зазначає, що антикризове управління є системою послідовних дій, спрямованих на мінімізацію збитків та інших негативних наслідків кризи, а також підтримку довіри власників, персоналу, клієнтів та партнерів до компанії. Дж. Хед визначає антикризове управління як скоординированный комплекс ефективних антикризових заходів, що грунтуються на плануванні, організації, контролю діяльності організації безпосередньо перед, під час і після того, як компанія зазнає втрат в результаті кризи, з метою збереження ресурсів і максимально повного відновлення докризового стану підприємства.

На нашу думку, антикризове управління є системою форм, методів та інструментів менеджменту, які застосовуються на підприємстві на постійній основі з метою попередження або ліквідації кризових явищ і підтримки на належному рівні його рентабельності, ліквідності, платоспроможності та конкурентоздатності. Метою антикризового управління є завчасне виявлення ознак кризи, попередження або ліквідація кризових явищ на підприємстві. Серед завдань антикризового управління – аналіз фінансово-господарського стану підприємства з метою оцінки його схильності до кризи, попередження кризових явищ, аналіз причин кризи та ii особливостей, планування системи заходів щодо ліквідації кризових явищ, мобілізація фінансових ресурсів для реалізації антикризової стратегії, управління персоналом в умовах кризи, реалізація санаційних заходів на підприємстві, якнайповніше задоволення вимог кредиторі, реструктуризація підприємства в умовах кризи, відновлення фінансового стану, ефективне управління процедурою банкрутства, якщо уникнути ліквідації неможливо через низьку санаційну спроможність підприємства.

Антикризове управління може здійснюватися в 4 формах: управління в умовах фінансової стійкості (докризове), що має на меті переважно прогнозування банкрутства; попереджуюче управління, що здійснюється в умовах зародження кризових явищ, які можуть у майбутньому призвести до кризового стану; кризове управління, що здійснюється в умовах кризи та неплатоспроможності підприємства; управління банкрутством, яке здійснюється в мовах, коли неможливо уникнути ліквідації підприємства.

Реалізація антикризових заходів відбувається у відповідності з рядом принципів: принципом визначеності цілей; принципом планування і бюджетування; принципом адекватного кадрового і фінансового забезпечення; принципом зворотного зв'язку (постійного контролю); принципом гнучкості і адаптації антикризової стратегії; принципом розмежування компетентності та ієрархічності; принципом повноти інформації; принципом ранньої діагностики; принципом оперативного реагування; принципом належної мотивації та узгодженості дій персоналу [2, с.132].

Серед складових антикризового управління слід виділити: підсистему моніторингу та аналізу інформації щодо фінансово-господарського стану підприємства; підсистему розробки та планування антикризових заходів; підсистему реалізації антикризових заходів; підсистему контролінгу та адаптації. Реалізація антикризових заходів здійснюється на базі комплексу допоміжних підсистем кадрового, фінансового, виробничо-технічного та організаційно-правового забезпечення, а

також підсистем ризик-менеджменту та маркетингової політики. При цьому, важливим чинником в системі антикризового управління є інтелектуальний капітал підприємства, який підвищує його конкурентоздатність, а також фінансовий і господарський потенціал.

В 1969 р. представник інституціоналізму Джон Кеннет Гелбрейт у листі до М. Калека вперше використав термін "інтелектуальний капітал". Він визначив його як щось більше, ніж чистий капітал працівника, який включає певну інтелектуальну діяльність. Один із основоположників теорії інтелектуального капіталу Томас Стюарт, визначає його як сукупність знань персоналу підприємства, які забезпечують його конкурентоспроможність. Як стверджує науковець, інтелектуальний капітал – це інтелектуальний матеріал, що включає знання, досвід, інформацію, інтелектуальну власність і бере участь в створенні цінностей. Таким чином, інтелектуальний капітал забезпечує не лише конкурентну позицію підприємства на ринку, а й генерує прибуток. На думку Т. Стюарта зазначений вид капіталу існує у формі динамічної системи знань, що виростає навколо певної задачі, людини чи підприємства, і, водночас, як інструменти, за допомогою якого можна збільшити сукупність знань. В структурі інтелектуального капіталу Т. Стюарт виокремив людський, структурний та споживчий капітал [9, с.112].

У 1997 р. Лейф Едвінсон разом з Майклом Мелоуном опублікував працю "Інтелектуальний капітал. Визначення істинної цінності компаній" в якій запропонував наступне визначення даної категорії: інтелектуальний капітал – породжена людськими знаннями сукупність структурних елементів, що визначають приховані джерела цінності, здатні наділяти компанію нетрадиційно високою оцінкою. До складу інтелектуального капіталу науковці включили усі види економічних ресурсів, що не підлягають традиційним методам оцінки: людський та структурний капітал, який у свою чергу складається із клієнтського капіталу та організаційного капіталу, що включає інноваційний та процесний капітал [4, с.58].

Британська дослідниця Енні Брукінг визначає інтелектуальний капітал як нематеріальні активи компанії, які посилюють її конкурентні переваги і без яких компанія не може існувати. На її думку складовими інтелектуального капіталу є: людські активи, об'єкти інтелектуальної власності, активи інфраструктури та ринкові активи. До категорії людських активів Е. Брукінг відносить сукупність знань працівників, їх творчих здібностей, навичок, лідерських якостей, підприємницьких і управлінських здібностей. Під ринковими активами Е. Брукінг розуміє цінності, пов'язані з обмінними операціями, що визначають становище фірми на ринку (торгові марки, фірмове найменування); під активами інфраструктури – технології, методи і процеси, які уможливлюють роботу компанії (філософію управління, фінансову структуру, бази даних); під людськими активами – інтелектуальні активи, які використовуються компанією (знання, уміння, навички персоналу) [8, с.81]. К. Свейбі визначав інтелектуальний капітал підприємства як нематеріальні активи, що можуть бути ідентифіковані, піддаються оцінці і беруть участь у виробництві товарі або послуг. Він стверджує, що інтелектуальний капітал складається з трьох компонентів: індивідуальної компетентності (здатності персоналу діяти в різних ситуаціях, яка включає освіту, досвід, уміння, ціннісні установки та соціальні навички); внутрішньої структури компанії (патентів, концепцій, моделей, інформаційних систем, систем адміністрування, внутрішньої мережі, корпоративної культури); зовнішньої структури компанії (зв'язків із замовниками та постачальниками, конкурентами, торгових марок, ділової репутації).

Дж. Кендрік виділяє у складі сукупного капіталу підприємства уречевлений та нематеріальний капітал. Науковець зазначає, що нематеріальний капітал не маючи матеріальної форми втілюється в уречевленому капіталі, підвищуючи його вартість і продуктивність. Нематеріальний капітал на його думку включає знання індивідів, накопичені завдяки інвестиціям в освіту, та результати наукових досліджень. Нематеріальний капітал бере участь у виробництві товарів безпосередньо у якості фактора виробництва, або використовується для виробництва засобів праці.

В.Л. Іноземцев визначає інтелектуальний капітал як інформацію та знання, що приймають участь у процесі виробництва. На його думку, інтелектуальний капітал є своєрідним "колективним мозком" підприємства, який акумулює наукові і буденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, комунікації та організаційну структуру, інформаційні мережі та імідж компанії. Серед його складових він виокремлює: людський капітал, який втілюється в персоналі компанії у формі їх досвіду, знань, навичок, здібностей, а також загальної культури, філософії компанії та її внутрішніх цінностей; структурний капітал, що включає об'єкти інтелектуальної власності, організаційну структуру, інформаційні системи [7, с.4]. Б.Б. Леонтьев розглядає інтелектуальний капітал як вартість інтелектуальних активів, що належать підприємству і включають об'єкти інтелектуальної власності, природні і набуті здібності, навички, а також накопичені бази знань і корисні стосунки з іншими суб'єктами господарювання – клієнтуру, канали збуту, довгострокові комерційні угоди. При цьому вартість інтелектуального капіталу обумовлюється продуктивністю його використання у процесі виробництва, а його головна функція – прискорювати приріст прибутку за рахунок формування і реалізації системи знань, необхідних підприємству, що забезпечують його ефективну господарську діяльність. Як зазначає науковець, інтелектуальний капітал – це система капітальних стійких інтелектуальних переваг компанії на ринку.

На нашу думку, інтелектуальний капітал слід визначати як сукупність результатів інтелектуальної діяльності, що в результаті авансування у виробництво забезпечує створення нової вартості, дозволяє підвищити продуктивність господарської діяльності, отримати додатковий прибуток і забезпечити конкурентну позицію на ринку. Особливістю інтелектуального капіталу є те, що його використання зумовлює створення нових інтелектуальних продуктів, носіїв додаткової вартості, які втілюються у нових знаннях, навичках, інноваційних споживчих товарах та засобах виробництва. При цьому, інтелектуальний капітал є сукупністю двох елементів: нематеріальних активів, які можуть бути ідентифіковані, оцінені і здійснювати господарський обіг (об'єктів інтелектуальної власності); нематеріальних авуарів які важко виокремити, оцінити і які не можуть бути відчужені від підприємства, а тому можуть здійснювати господарський оборот лише у складі цілісного майнового комплексу підприємства (знання і навички персоналу, ділова репутація, канали збуту тощо).

В рамках системи антикризового управління слід виділити наступні функції інтелектуального капіталу. По-перше, людський капітал, який втілюється у знаннях і навичках персоналу, забезпечує кваліфіковану розробку ефективної антикризової стратегії менеджерами підприємства, їх відповідальне ставлення до виконання завдань, посадових інструкцій, а також здійснення повноважень в рамках антикризового управління. Крім того, поряд із адміністративним персоналом, висока кваліфікація виробничих працівників гарантує безперерв-

ність та ефективну організацію виробництва на підприємстві, низький рівень браку та високу якість продукції. Усе це підвищує виробничий та кадровий потенціал підприємства в умовах кризи.

По-друге, наявність у складі активів підприємства структурного інтелектуального капіталу, перш за все об'єктів інтелектуальної власності, підвищує його інноваційну спрямованість, а також інвестиційну привабливість, що дозволяє підприємству в умовах кризи залучати фінансові ресурси із зовнішніх джерел, а також мобілізувати внутрішні фінансові резерви. Таким чином, інтелектуальний капітал дозволяє підприємству оперативно вирішувати проблему фінансування антикризових заходів і швидше завершити оздоровлення фінансово-господарського стану підприємства [3, с.183].

По-третє, як зазначає більшість дослідників, використання інтелектуального капіталу на підприємстві забезпечує його конкурентоспроможність в сучасних умовах як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. У свою чергу, це дозволяє підприємству збільшувати обсяг виручки від реалізації і, відповідно, прибутку, що є важливим внутрішнім джерелом фінансових ресурсів в умовах кризи. Адже підприємство, яке відчуває наслідки розгортання кризових явищ, відчуває дефіцит фінансових ресурсів в умовах відсутні доступу до таких джерел фінансування як резервний капітал та нерозподілений прибуток минулих періодів.

По-четверте, використання інтелектуального капіталу дозволяє підприємству підвищити загальну ефективність фінансово-господарської діяльності, мінімізувати витрати за рахунок використання інноваційних ресурсозберігаючих технологій, підвищити якість продукції та ефективність управління діяльністю на основі провадження інформаційних технологій, стимулювати збут продукції на основі використання засобів індивідуалізації (товарних знаків, фірмово найменування, географічних позначень), забезпечити розробку і використання інноваційної продукції, отримати додатковий доход у формі ліцензійних платежів на використання об'єктів інтелектуальної власності.

Водночас, використання інтелектуального капіталу може спричиняти і певний негативний вплив на результати діяльності підприємства. На жаль, нематеріальні активи, що є формою втілення інтелектуального капіталу зазвичай є менш ліквідними від інших груп активів. Крім того, інвестиції у інновації, використання інтелектуального капіталу зумовлює розширення номенклатури і підвищення рівня ризиків, які супроводжують діяльність підприємства. Це зумовлюється, у тому числі, і великою кількістю контрафактної продукції, поширення плагіату і інших форм порушення права інтелектуальної власності.

Підсумовуючи дослідження слід зазначити, що використання інтелектуального капіталу здійснює хоча й неоднозначний, але в цілому надзвичайно позитивний вплив на діяльність підприємства в умовах кризи. Інтелектуальний капітал здійснює інформаційну, інноваційну, страхову, відтворювальну, контрольну та стимулюючу функції і, у такий спосіб, сприяє підвищенню конкурентоздатності підприємства і його якнайшвидшому виходу із кризового стану.

Актуальність і гострота проблеми забезпечення фінансової стійкості вітчизняних підприємств та підвищення ефективності управління їх фінансово-господарською діяльністю, забезпечення прискореного розвитку національної економіки та підвищення ефективності її функціонування свідчать про об'єктивну необхідність подальшого розвитку теоретико-методологічного базису дослідження інтелектуального капіталу та його ролі у реалізації системи антикризових заходів на підприємстві. Комплексного аналізу потребують методи його оцінки і амортизації, а також підходи до класифікації інтелектуального капіталу, аналізу його функцій та його структурування на основі різних критеріїв.

1. Антикризисное управление: учебное пособие [текст] / В.Д. Дорофеев [и др.]. – Пенза: Изд-во ПИЭРАУ, 2006. – 209 с. 2. Антикризисное управление: учебник [текст] / ред. Э.М. Коротков. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 432 с. 3. Антикризисное управление: учебник [текст] / Р.А. Попов. – М.: Высшая школа, 2005. – 429 с. 4. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність [текст]: підручник / В.Д. Базилевич. – 2 вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 431 с. 5. Ровинский Р.Е. Синергетика и процессы развития сложных систем [текст] / Р.Е. Ровинский // Вопросы философии. – 2006. – №2. – С.162-169. 6. Хакен Г. Синергетика [текст] / Г. Хакен; пер. с англ. В.И. Емельянов. – М.: Мир, 1980. – 405 с. 7. Иноземцев В.Л. Парадоксы постиндустриальной экономики // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – №3. – С.3-11. 8. Brooking A. Intellectual Capital: Core asset for the third millennium. – Stamford: ITP, 1996. – 224 pp. 9. Thomas A. Stewart Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. – New-York: Doubleday, 1997. – 240 pp.

Надійшла до редколегії 15.12.11

УДК 336.6

Л. Демиденко, канд. екон. наук, доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

ФІСКАЛЬНІ СТИМУЛИ СПРИЯННЯ ІННОВАЦІЯМ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена питанням стимулюванню інновацій за допомогою фіскальних інструментів. Особливе місце відведено використанню податкових пільг з податку на прибуток корпорацій.

Ключові слова: фіскальні стимули, інновації, податок на прибуток підприємств, податкові пільги.

В статье рассмотрены вопроы стимулирования инноваций с помощью фискальных инструментов. Особая роль отведена использованию налоговых льгот по налогу на прибыль предприятия.

Ключевые слова: фискальные стимулы, инновации, налог на прибыль предприятий, налоговые льготы.

In the article it is highlighted and analyzed the various forms of the fiscal stimulation of innovation in different EU countries.

Keywords: fiscal policy, innovation, corporate tax, tax preferences.

Структурна перебудова економіки є однією із необхідних умов становлення ринкової рівноваги, ефективного функціонування усіх ринкових механізмів, і особливу значимість у процесах функціонування національної інноваційної системи має організація та стимулювання процесів оновлення технологій, передачі наукових розробок із сфери одержання знань у виробництво, що досягається за допомогою розвитку системи освіти, ринку інтелектуальної власності, створення інноваційної інфраструктури, фінансового та податкового стимулювання науково-технічної діяльності [1, с.41].

Для деяких структурно та інституціонально вразливих країн, зокрема України, криза різко загострила умови, за яких їхня соціально-економічна система неминуче прискорює своє відставання від конкурентів, безнадійно відстаючи в сфері високих технологій та небезпечно експериментуючи зі зростанням соціальної нерівності. Такий стан робить модернізацію соціально-економічних ві

© Демиденко Л., 2012